

Hârlău este o localitate din nord-estul României, incorporată județului Botoșani din 1834 până la mijlocul sec. XX, când devine parte a județului Iași. Primele așezări evreiești datează din 1742, deși încă din sec. XV este menționată prezența unui medic din Hârlău la curtea domnitorului moldovean Ștefan cel Mare. Ca urmare a beneficiilor fiscale acordate de domnitori, în secolele următoare, evreii se stabilesc aici, cei mai mulți imigrând dinspre Polonia. Se menționează dreptul acordat unui evreu în 1768 de a construi o fabrică de geamuri și una de hârtie. Comunitatea se organizează oficial în 1834, construind pe parcurs 7 sinagogi, dintre care, cea mai veche datează din 1814-1816. La începutul anilor 1900 se înființează prima școală publică, prin ajutorul acordat de Jewish Colonization Association. În timpul Primului Război Mondial aceasta este transformată în spital, iar ulterior în centru spiritual al tineretului evreu, incluzând și activitățile mișcării sioniste locale. Exista și o talmud tora.

Deși mulți evrei au emigrat la finalul sec. XIX spre Statele Unite, alții s-au stabilit aici prizoniți din satele din jur. Populația evreiască număra 300 de persoane în 1803, 525 în 1820, 364 în 1832, 1389 în 1859, 2254 în 1886, 2718 în 1899 (59% din populația totală). La recensământul din 1930 s-au înregistrat 2032 evrei (22,3% din totalul populației). Principalele ocupații constau în comerț și meșteșuguri. În 1835, o jalbă a negustorilor evrei către domnitorul Moldovei solicita reorganizarea iarmaroacelor periodice a căror desființare le pricinuiseră mari daune. Domnitorul aprobă în favoarea evreilor doleanța. Meseriile practicate sunt inserate și într-o statistică la 1910: 233 comercianți, 87 croitori, 49 cizmari, 17 fierari, 9 tâmplari, 191 meșteșugari.

În războiul balcanic din 1913 au fost mobilizați 80 de evrei din Hârlău, soldatul rezervist Iancu Băluș fiind decorat. Evreii au participat, de asemenea, și în luptele din Primul Război Mondial, 7 eroi evrei fiind trecuți pe monumentul eroilor neamului.

După obținerea emancipării, prin semnarea Tratatului Minorităților în 1919, evreii s-au implicat activ în conducerea orașului. Cu ajutorul Joint au înființat o bancă de credit. În deceniile interbelice a luat avânt și mișcarea sionistă – ale cărei baze existau încă de la finalul sec. XIX, prin asociația condusă de dr. Leon Abeles și Adolf Mihăilescu –, marcată de prezența celor trei lideri politici Sami Stern-Kochavi, Michael Landau și Valter Abeles. În anii '20, se încerca reorganizarea mișcării, prin vizite efectuate de delegații ale Organizației sioniste din România. În 1925, mișcarea din Hârlău comunica o listă de 215 șekeliști. Liderul comunității, M. Gâtlan, deplângea însă într-un raport lipsa unei activități sioniste susținute. În același timp, menționa existența unei biblioteci publice, cu lucrări în ebraică, română și idiș, și a unei biblioteci create de tinerii evrei meseriași, unde aveau loc conferințe periodice, dar și cursuri de limbă ebraică și română. În 1925, comunitatea înființa o grădiniță de copii, dar și o cantină pentru elevi. Funcționau în perioada interbelică și instituțiile religioase tradiționale: talmud tora, o chevra kadisha, baia rituală și abatorul ritual.

Cele mai proeminente activități culturale aveau loc în cadrul Asociației culturale a tineretului evreu. Acestea i se adaugă Asociația culturală Progresul a tinerilor meseriași. Conferințe, lecturi publice și cursuri de limbă ebraică s-au desfășurat și în cadrul Cercului cultural „Ronetti Roman”, creat în 1933.

Un raport al comunității întocmit în 1938 menționa existența a 5 sinagogi, a școlii primare mixte israelito-române „Cultura” creată în 1904 și a unei cantine școlare, o bibliotecă comunală cu peste 3000 de volume deschisă în 1926 la care aveau acces toți locuitorii Hârlăului, o baie rituală. După cum se preciza, comunitatea nu deținea spitale, dispensare sau sanatorii. Funcționa însă un azil de noapte.

Măsurile discriminatorii implementate sistematic începând cu guvernarea Goga-Cuza au afectat și evreii din Hârlău. Ca urmare a punerii în aplicare a Decretului-lege de revizuire a cetățeniei din 21 ianuarie 1938, evreii din Hârlău s-au înscris pentru dovedirea prin acte a situației lor. În septembrie 1938, din 823 evrei înscriși, 560 prezentaseră documente, iar 201 fuseseră respinși. Comunitatea trimeea, în septembrie 1939, apeluri repetate pentru clarificarea situației evreilor decăzuți din cetățenie și care depuneau cereri pentru scutire de taxe. Conform solicitării, aceștia erau permanent persecutați de poliția locală.

În timpul guvernării național-legionare, poliția legionară din Hârlău a efectuat persecuții asupra evreilor, incluzând arestarea pe baza acuzațiilor de afiliere comunistă, confiscarea bunurilor, maltratarea unora și uciderea liderului comunității Yosif Lozner și a familiei sale. După îndepărtarea legionarilor de la putere și schimbarea administrației orașului, evreii au primit protecție în schimbul plății unor taxe. Prin legea din 28 martie 1941, prin care se confiscau imobilele urbane, evreii trebuiau să plătească chiriile ridicate pentru locuințele expropriate. Acestor imobile se adăugau inclusiv imobilele școlare și de cult. Centrul Național de Românzare a primit astfel aviz pentru preluarea tuturor sinagogilor și instituțiilor comunitare din Hârlău.

Odată cu intrarea României în război, în iunie 1941, bărbații evrei între 16-60 ani au fost trimiși la munca obligatorie în oraș, apoi în zone din Basarabia și Dobrogea. Deși câteva familii au fost evacuate la Botoșani și Iași, majoritatea evreilor din Hârlău au rămas la casele lor datorită intervențiilor conducătorilor comunității, ale primarului Ion Agapie și ale altor personalități ale localității. Câțiva evrei din Hârlău au fost victime ale pogromului din Iași (29 iunie – 6 iulie 1941). În august 1941, evreilor din Hârlău li se impune purtarea semnului distinctiv, steaua galbenă, timp de câteva luni. Unii evrei au fost deportați în Transnistria, în septembrie 1942, majoritatea decedând acolo. Cei rămași acasă au colectat sume importante pe care le-au trimis celor deportați, evacuați sau concentrați.

În aprilie 1944, după intrarea Armatei Roșii în Hârlău, s-a organizat o administrație provizorie care a inclus și evrei și care a funcționat până la evacuarea orașului în județul Botoșani, în luna următoare.

În 1947 se regăseau în Hârlău 1378 evrei incluzând și populație refugiată, marea majoritate emigrând ulterior în Israel.

Surse:

Arhiva CSIER, dosar II – 245, f. 8-10, 27-28; dosar VI – 330, f. 131, 134.

Carol Iancu, *Evreii din Hârlău. Istoria unei comunități*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013, pp. 68, 77, 81, 83, 88, 126, 136, 142, 150-151, 175-176.

E. Schwarzfeld, *Din istoria evreilor. Împopularea, reîmpopularea și întemeierea târgurilor și a târgușoarelor în Moldova*, București, Editura Uniunii Evreilor Pământeni, 1914, pp. 21, 22.

Jewish Virtual Library, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/harlau-jewish-virtual-library>

Ladislau Gyemant, Lya Benjamin (eds.), *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/2, București, Editura Hasefer, 1999, p. 90.

Pinkas ha-kehilot: Romanyah, Jerusalem, 1969, vol. 1, pp. 111-114.

Gershon David Hundert (ed.), *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, vol. 1, Yale University Press, 2008, pp. 657-658.

[Anca Filipovici]